
SAŽETAK

U područjima koja su najviše stradala u ratu, uz materijalnu obnovu koja je nužan preduvjet za minimalnu kvalitetu života, sve više se javlja potreba za revitalizacijom cjelokupnog društvenog života na razini lokalnih zajednica. U tim područjima posebice je osjetljiv položaj mladih ljudi koji se pripremaju za daljnje školovanje, zapošljavanje i obiteljski život. Da bi se uopće moglo djelovati u cilju poboljšanja kvalitete života mladih potrebno je bolje poznavati njihovu sveukupnu životnu situaciju, potrebe, aspiracije i procjene mogućnosti ostvarenja svojih očekivanja u različitim područjima života. S tim ciljem provedeno je istraživanje kvalitete života srednjoškolaca koji žive na području posebne državne skrbi Republike Hrvatske. Pri planiranju istraživanja nastojalo se, u skladu s tzv. razvojnim pristupom mladima, procijeniti potrebe, snage i resurse u različitim lokalnim zajednicama i u skladu s time razraditi preporuke za razvitak i jačanje zajednica u kojima će mladi ljudi biti aktivni sudionici razvojnih inicijativa i doprinosti dobrobiti zajednice.

Istraživanje je provedeno 1999. godine na reprezentativnom uzorku od 1.106 učenika trećih i četvrtih razreda srednjih škola koje se nalaze u sljedećim mjestima na području posebne državne skrbi: Beli Manastir, Benkovac, Drniš, Glina, Hrvatska Kostajnica, Ilok, Knin, Korenica, Obrovac, Pakrac, Petrinja, Slunj, Topusko i Vukovar. Za potrebe anketnog istraživanja izrađen je opširan upitnik o kvaliteti života mladih koji sadrži sljedeće skupine varijabli: sociodemografska i obiteljska struktura, ocjena životnog standarda, kvaliteta stanovanja i socijalnih odnosa, uvjeti života u mjestu stanovanja, planiranje budućnosti i profesionalne aspiracije, socijalni stavovi i ocjena društvenog položaja mladih, društveni angažman te aktivnosti u slobodnom vremenu. Detaljniju sliku života mladih na područjima koja su stradala u ratu pruža dodatno istraživanje kvalitativnog tipa u kojem je sudjelovalo 306 srednjoškolaca. Učenici su pisali eseje na postavljena pitanja/teme

o tome kako mladi vide život u svom mjestu, kakvi su im planovi za budućnost te što bi trebalo poduzeti u njihovom mjestu kako bi se poboljšali uvjeti života za mlade ljude. Obrada podataka ovog dijela istraživanja uključila je analizu sadržaja eseja, pri čemu su napravljene rang liste koje pokazuju koliko su određeni stavovi i mišljenja rašireni među učenicima i koji odgovori u nizu svih odgovora imaju veću važnost. Konačno, intervjuirani su i stručnjaci zaposleni u školama u kojima se provodilo istraživanje koji su identificirali najvažnije probleme mladih u njihovom području, ocijenili dostupnost programa za mlade i mogućnosti za provođenje izvannastavnih aktivnosti, te predložili aktivnosti koje bi valjalo poduzeti za poboljšanje kvalitete života mladih u njihovoj lokalnoj zajednici. Primjena različitih metoda ocjene kvalitete života, kao i podaci prikupljeni iz različitih izvora, dali su sukladne rezultate, što dodatno potvrđuje valjanost glavnih nalaza ovog istraživanja.

Mladima na područjima posebne državne skrbi, za razliku od njihovih vršnjaka u ostalim dijelovima Hrvatske, svojstveno je to što su tijekom ratnih i poslijeratnih godina imali teža iskustva i uvjete života. Već i osnovni sociodemografski pokazatelji ukazuju na te činjenice. Prosječna dob mladih u ovom uzorku je 17 i pol godina. Kada je započeo rat ispitanici su, dakle, imali između 9 i 10 godina. Dvije trećine anketiranih učenika tijekom rata bilo je duže u progonstvu ili u izbjeglištvu, u prosjeku četiri godine. Među njima je više od četvrtine mladih koji se nisu mogli vratili u mjesto svog stalnog boravka, nego su se naselili na druga područja.

Za većinu mladih brige o materijalnom standardu obitelji i osjećaj nesigurnosti koji iz toga proizlazi dio su njihove svakodnevnice. Podaci, općenito, ukazuju na nizak materijalni standard obitelji, koji se najvećim dijelom može pripisati posljedicama rata dominantnim na području posebne državne skrbi. Približno tri četvrtine mladih ocjenjuje životni standard svoje obitelji gorim nego prije rata, a u usporedbi s razdobljem prije rata, udio stalno zaposlenih roditelja sada je reduciran na polovicu. Uvjeti života u sadašnjim stambenim objektima za većinu su mladih, uglavnom, zadovoljavajući, iako približno jedna petina obitelji nema riješeno stambeno pitanje jer se nalaze u stanu ili kući ustupljenoj na korištenje. Mladi su znatno više nezadovoljni slabom tehničkom infrastrukturom u mjestima gdje žive, te zapuštenim i neuređenim naseljima i javnim površinama.

Učenici koji pohađaju srednje škole u različitim gradovima i naseljima na području posebne državne skrbi nema-

ju jednake mogućnosti za nastavak školovanja nakon osmogodišnje škole. U nekim mjestima uopće nema gimnazija, a u nekim područjima nije niti ponuđen veći raspon stručnih usmjerenja koji bi mladima omogućio bolje planiranje budućnosti u smislu izbora zvanja i mogućnosti zapošljavanja. Mogućnosti za nastavak školovanja nakon srednje škole još su više ograničene, što će sigurno utjecati na povećanu prostornu mobilnost mladih. Svaki drugi učenik u ovom uzorku namjerava studirati po završetku srednje škole, ali je među njima najviše onih koji očekuju da, zbog slabih financijskih mogućnosti, neće moći ostvariti svoje obrazovne aspiracije. Nešto više od jedne trećine anketiranih učenika smatra da se neće moći zaposliti po završetku školovanja, a kao glavni razlog njihove eventualne nezaposlenosti navode slabu ekonomsku situaciju u državi. Mladi također uglavnom ocjenjuju da su u njihovoj regiji prilike za zapošljavanje slabije nego li u ostalim dijelovima Hrvatske, a ne očekuju bolju situaciju ni u budućnosti. Učenicima bi, ponajprije, valjalo ponuditi više mogućnosti izbora tipa škole i stručnih usmjerenja, a u područjima gdje je veći broj mladih ljudi, potrebno je otvoriti i područne odjele ustanova visoke naobrazbe. Stipendijama bi se moglo potaknuti određen broj mladih da se školuju za zvanja koja će više pridonijeti gospodarskom razvitku njihovog kraja. Tijekom srednje škole valja također više raditi s mladima na profesionalnom informiranju i orijentaciji, te ih upoznati s mogućnostima gospodarskog razvitka njihovog područja. Mladima je potrebno omogućiti rano stjecanje radnih iskustava i radne etike, radom tijekom ljeta, povremenom praksom ili dobrovoljnim radom u zajednici. Oni također predlažu otvaranje đачkih servisa kako bi povremeno mogli zaraditi za džeparac.

Više od polovice učenika ocjenjuje svoje mjesto uglavnom ili sasvim neprivlačnim za život mladih. Na područjima koja su doživjela najveća ratna stradanja, posljedica kojih je i znatno izmijenjena struktura stanovništva, osjećaj (ne)sigurnosti ključni je aspekt kvalitete življenja. Približno jedna trećina učenika drži da u mjestu u kojem žive nije sigurno šetati noću. Osjećaju nesigurnosti u ovom slučaju pridonosi strah da je njihovo mjesto zbog posljedica rata izloženo većem nasilju i anarhiji koja pogoduje pojavi raznih oblika kriminalnih djelatnosti. Uz to, nesigurnost zbog mogućih sukoba na nacionalnoj osnovi javlja se onda kada se susreću pripadnici sukobljenih strana u ratu, koji sada žive u istom mjestu. Kako su socijalne mreže koje su postojale prije rata narušene, kod dijela ispitanika javlja se strah od nepoznatih ljudi koji se doseljavaju i dolaze na njihova područja.

Različita ratna iskustva znatno utječu na stavove i ponašanja mladih. Iz nesigurnosti i anksioznosti zbog teških uvjeta življenja često proizlazi i sklonost lakom etiketiranju ljudi u svojoj okolini i određena netrpeljivost prema doseljenicima. Neke skupine mladih ljudi nisu se još uvijek vratile u svoj zavičaj pa su izgubile osjećaj pripadnosti ili vezanosti za bilo koji kraj; ali se, zato, žele što bolje uklopiti u sredinu gdje se nalaze i živjeti što kvalitetnije. S druge strane, oni koji se osjećaju starosjediteljima u svom mjestu drže da doseljenici ne vole njihovo mjesto kao oni; u uvjetima opće frustracije javlja se i manja tolerancija na kulturalne različitosti. Na područjima gdje žive mladi različitih nacionalnosti, napose u Osječko-baranjskoj i Vukovarsko-srijemskoj županiji, odnošajne mreže oblikuju se unutar iste etničke skupine; zbog imaginarne/stvarne opasnosti od provokacija i eventualnih sukoba izbjegavaju se mjesta gdje se pretežito skupljaju ljudi druge nacionalnosti. Na ovom području trebat će dosta vremena i rada kako bi se promijenili politički stavovi odraslih, a time i mladih. Podaci pokazuju da bi s učenicima koji se nalaze u reintegriranim područjima valjalo što više raditi na uspostavi povjerenja, jačanju tolerancije i nenasilnom rješavanju sukoba. Posljedice rata očituju se i u promijenjenim međuljudskim odnosima, pomanjkanju nade i prevladavajućoj apatiji. Mladi drže da su se ljudi promijenili, postali sebičniji i previše okupirani vlastitim brigama te pokazuju manje ljubavi i solidarnosti prema drugima. Stoga ističu potrebu za većom psihosocijalnom potporom mladima i njihovima obiteljima.

Najviše anketiranih kao nedostatke mjesta za život mladih spominje manjak različitih životnih olakšica, napose manjak društvene infrastrukture (manjak mjesta za izlaske, slaba ponuda kulturnih ili sportskih događaja, itd.). Upozorujući na taj manjak anketirani, nerijetko, tvrde kako ih se (aktivno) "gura na ulicu". Brojna je i skupina anketiranih koji ističu opće siromaštvo koje jednako pogađa i opće lokalne prilike i obiteljske prilike anketiranih. Na toj se podlozi ustaljuje čvrsto većinsko iskustvo da u lokalnim okvirima života na području posebne državne skrbi nije moguće oblikovati pouzdanu životnu perspektivu. Takvim pokušajima na putu su brojne zapreke s kojima se lokalno stanovništvo suočava samo, bez ozbiljnije potpore "izvana". Stoga je, drže, posve racionalno zapreke izbjeci/ukloniti – iseljavanjem.

Više od trećine mladih željelo bi se preseliti u koje drugo mjesto u Republici Hrvatskoj. Nezadovoljstvo životom u Hrvatskoj znatno je veće nego li nezadovoljstvo životom u mjestu stanovanja. Polovica anketiranih navodi

da bi se, ako bi im se za to ukazala prilika, zbog studija ili posla preselili u drugu državu. Među anketiranimi uvjerljiva su manjina oni koji autonomno/slobodno odabiru mjesto gdje žive za buduće prebivalište. Brojniji su, naprotiv, oni koji istu odluku donose kao posljedicu raznorodnih obveza ili ovisnosti. Drukčije rečeno, u kolektivnom iskustvu anketiranih nadmoćan je stav: otići znači napredovati. Osnovni emigracijski pokretač mladih nije samo slab životni standard, nego opća letargija, bezidejnost, pomankanje snage da se nešto promijeni te osjećaj da im je život prazan u lokalnom okviru gdje žive. Budući da je realno očekivati da će trebati vremena za gospodarski razvoj i obnovu ovih područja, da bi se mlade zadržalo u njihovim mjestima nužno je intervenirati u smislu poboljšanja nematerijalne kvalitete života što ne zahtijeva veća materijalna sredstva. U takvom projektu bilo bi poželjno ostvariti suradnju državnih tijela i postojećih sustava službi s nevladinim i humanitarnim udrugama i udrugama mladih. Podaci ukazuju na to da je stvarni teret brige o slobodnom vremenu mladih i posao na organiziranju izvanškolskih aktivnosti uglavnom prebačen na škole. Škole, pak, imaju niz poteškoća u održavanju nastave na kvalitetnoj razini, što je njihova primarna djelatnost; za izvannastavne aktivnosti nemaju dovoljno ni kadrovske, ni materijalne ni moralne potpore. Učenici i nastavnici također upozoravaju da slabe prometne veze i skup prijevoz otežavaju organiziranje bilo kakvih izvannastavnih aktivnosti za učenike sa sela, a mladima ograničavaju i mogućnosti druženja i izlaska sa svojim vršnjacima.

Analiza sadržaja eseja mladih o prednostima i nedostacima života u njihovom mjestu, te namjerama odlaska ili ostanka u području gdje žive pokazala je slične rezultate. Tipologija uočenih prednosti mjesta stanovanja u iskustvu anketiranih posve je skromna i svodljiva na sliku prirodno zdrava i zavičajno nekonfliktna mjesta, a takve prednosti nisu dostatni poticaji za odvratanje od emigracijskih namjera. Ovaj nalaz sukladan je višekratno zabilježenim nalazima i u urbanologijskim i ekologijskim istraživanjima u Hrvatskoj. I u njima upitani, na mjesto najvažnijeg obilježja i prednosti mjesta gdje žive, upisuju prirodne vrijednosti. Promotri li se isti iskaz negativno, dobiva se poruka mladih kako je, po njihovoj ocjeni, najveća prednost mjesta gdje žive okolnost koju društvo i poredak nisu oblikovali; ako pak i jesu u oblikovanju sudjelovali, uloga im je u procesu rubna.

Mladi ljudi koji su sudjelovali u ovom istraživanju pokazuju zrelost i odgovornost s obzirom na svoju društvenu ulogu. Oni se gotovo potpuno slažu s time da se

od mladih u društvu očekuje da razviju svoje osobne kvalitete, postanu dobri građani, pomognu razvoju društva, postignu visoku naobrazbu i suprotstave se zlu i nepravdi u društvu. Međutim, kao najvažnije razloge neodgovarajućeg položaja mladih u društvu ističu: slabe mogućnosti da mladi izraze svoje potrebe i mišljenja, nedostatak razumijevanja za mlade i nejednake mogućnosti za bogate i siromašne. Razmišljanja učenika o njihovoj budućnosti prilično su zrela; najvažnije im je ostvariti ono što je nužno za normalan život – završiti školu, nastojati biti dobar stručnjak u svom zvanju, zaposliti se i imati svoju obitelj. Zabrinjavajuće je što mnogi nisu sigurni da će to moći i ostvariti pa, iako imaju tek 16–18 godina, sebe smatraju izgubljenom generacijom; ipak nadaju se da će barem njihovoj djeci biti bolje. Podatak da se svaki četvrti učenik u ovom uzorku često osjeća potišteno ili tužno te da više od trećine učenika smatra da njihova budućnost uglavnom ovisi o izvanjskim okolnostima na koje ne mogu puno utjecati ukazuje na hitnu potrebu za pružanje psihosocijalne potpore mladima i za aktivniji rad s mladima kako bi ih se osposobilo da “vlastitu sudbinu preuzmu u svoje ruke”.

Po mišljenju mladih, nezaposlenost je najveći problem u državi. Više od polovice anketiranih također navodi razne gospodarske probleme, a tome se može pribrojiti i nizak životni standard i financijska kriza koje navodi približno trećina mladih. Često se navode i problemi vezani uz kriminal, bezakonje i razne oblike socijalne patologije. Međutim, podaci pokazuju da ispitani učenici uglavnom ne pokazuju velik interes za političke i društvene događaje, dijelom i stoga što nemaju povjerenja u institucije vlasti. Znatno je veći njihov interes za angažman na poslovima za opće dobro. Nagoviješteni potencijal i želju mladih ljudi u svakom slučaju valjalo bi usmjeriti u slične aktivnosti. U tu svrhu potrebna je obnova cijele lokalne zajednice izgrađivanjem mreža različitih građanskih udruga i organizacija kojima je zajednički cilj skrb za kakvoću života u njihovom mjestu i za njegovu stabilnu perspektivu. Da bi se u razrušenim zajednicama obnovio život nije dovoljna samo potpora izvana, već inicijative moraju krenuti i od samih stanovnika u lokalnim zajednicama.

U skupini iskustava koja su dobila najveće ocjene na ljestvici zadovoljstva različitim životnim područjima su osobna područja života: odnosi u obitelji, zdravlje, odnosi s prijateljima i zadovoljstvo sobom. Učenici su, također, uglavnom zadovoljni svojim životom, kućom ili stanom u kojem žive te načinom kako provode slobodno vrijeme. Odgovori pokazuju da mlade ljude najviše brine slaba gospodarska situacija u državi i niz problema uzrokovanih

ratnim i poslijeratnim okolnostima. Stoga oni jedino “život u Hrvatskoj danas” upisuju u zonu nezadovoljstva. Područja koja su ocijenjena više neutralno su: mjesto stalnog boravka, susjedstvo, životni standard te škola i naobrazba. Dobivena razdioba implicitno nudi pravilo: koliko je predmet ocjenjivanja udaljeniji od osobne (privatne i obiteljske) zone toliko mu je i ocjena kakvoće niža. Skup uvjeta života ovisan o državi i javnim sudionicima u Hrvatskoj ne doživljava se kao jamac uspješna razvitka društva i pravedne razdiobe dobara. Takav životni okvir pogoduje stvaranju nepovjerenja u razvojne namjere i sposobnosti sudionika podrijetlom s razina iznad individualne i obiteljske. Navedeni tip odnošajne mreže svojstven je ponašanju “tipičnih” perifernih aktera.

Izneseni podaci ukazuju i na jedan posebni skup pitanja i teškoća. Po srijedi su rizici i teškoće kojima je korišten u procesima ciničnog hlađenja moralne osjetljivosti i, s njima svezanim, procesima unutrašnjeg iscrpljivanja sposobnosti lokalnih zajednica za ulogu središnjeg jamca životne poželjnosti matičnih im područja. Područje posebne državne skrbi, ne računaju li se manji, prije bogatiji dijelovi, tradicionalno je područje hrvatske razvojne periferije. To znači da su razvojni procesi usporeni samim time što se radi o području sa slabijim općim gospodarskim ili demografskim pokazateljima. Uz to, proces konstituiranja glavnih sudionika promjena i inicijativa izravno je svezan s tradicijom razvojnih i životnih neuspjeha. U takvu okviru uspostava povjerenja u lokalnu zajednicu, u ulozi jamca kolektivnih životnih mogućnosti, uglavnom je osuđena na neuspjeh. Na podlozi akumulacije lokalnih neuspjeha niza inicijativa za poboljšanje uvjeta života nude se ili posve neprimjerene zamisli ili, pak, zamisli koje jedva probijaju granice uređenih rituala. Ukupni je učinak spomenutih pokušaja, po pravilu, povlačenje članova lokalne zajednice u “zaštićeni” krug priručnog fatalizma, gdje su pasivnost i ovisnost na vrhu popisa najvažnijih osobina. Na toj se podlozi oblikuju demoralizirane lokalne zajednice koje nisu sposobne jasno definirati ni glavne zapreke, a još manje odrediti i aktivne oblike njihova uklanjanja.

Autonoman pojedinac nužan je u procesu uspostave razvojnog i životnog autoriteta zajednice. Nerijetko dominira stav kako poticaji mladih na individualizaciju nužno znače i podcjenjivanje zajednice, tradicije i solidarnosti. Brojni radovi u (post)modernom ključu, ukazujući na činjenicu da su suvremena građanska društva, za pravo, postsekularna društva, – što, između ostaloga, znači i društva u kojima je obnova likova zajednice nužna u oblikovanju prihvatljive/poželjne zbilje – nagovješćuju i da je primjere-

no vrednovanje zbilje suvremenih društava zamršenije nego što sugeriraju uvriježene sheme. Za svrhe naše analize važno je upozoriti da u društvu gdje je nepovratno narušen životni i razvojni autoritet zajednice, a time i oblici ponašanja kakvi su solidarnost, odgovornost, i srodni, nije moguće uspostaviti ni pouzdanu osnovu individualne perspektive. Sukladno tomu, revitalizacija zajednice i životna individualizacija (mladih) dva su komplementarna obraza – istog procesa.

Ponuđeni prijedlozi mladih za poboljšanje njihove kvalitete života, a i generalni način govora pisaca eseja, ukazuje, na nekoliko korisnih uvida. Ponajprije, mladi se na područjima posebne državne skrbi ne konstituiraju kao socijalni sudionik na egotističkoj podlozi, već je očita njihova težnja da promjena životnog položaja mladih bude sustavnim dijelom ukupnih promjena na području gdje žive. Aspiracijski horizont mladih i ukorijenjenost njihovih razvojnih zamisli u jednostavnim slikama javnog dobra pokazuje da su oni zbiljski proizvođači novih mjerila razvojne uspješnosti na područjima posebne državne skrbi. Zbog toga se pokazuje neprimjerenim konvencionalni pristup mladima zainteresiran ponajprije na “suzbijanje negativnosti”. Takav pristup “otpisuje” mogućnost da se mladi socijalno konstituiraju kao razvojni sudionik s nizom vlastitih partnerskih osobina i prednosti. U svakoj zajednici nužno je promovirati kulturu vrednovanja, podržavanja i uključivanja mladih ljudi; ona implicira povjerenje u njihove dobre strane i talente te zalaganje za prilike koje će mladima omogućiti što bolji i osobni i društveni razvitak. Za promjenu u naznačenu smjeru nije potrebno ulaganje izvanrednih sredstava ili iznimnog napora. Potrebna je, naprotiv, nova solidarnost hrvatskog društva sa svojim potomcima.